

RECENZE

Tom R. Tyler: Why People Obey the Law

Yale University Press, New Haven and London, 1990

(ISBN 0-300-04403-8, 273 s.)

„Američané jsou typičtí tím, že respektují zákony. Poslušnost ovšem nikdy není úplná,“ tvrdí autor knihy, jenž je profesorem psychologie na Northwestern University, hned na úvod. Základní otázky se dokonce objevují již na obálce knihy v pozadí titulu: posloucháme proto, že se bojíme trestu, nebo proto, že věříme ve férovost institucí? Zajímá lidi víc to, co získali či ztratili, anebo zda s nimi nakládá právní řád s vážností?

Cílem knihy je rozlišit instrumentální a normativní perspektivu, na jejímž základě se lidé řídí právem. Instrumentální perspektiva vychází z teorie odstrašování (deterence), z kalkulace zisků a ztrát. S tím souvisí i politika zpříšňování trestního postihu. Tato studie však vysvětluje poslušnost z normativního hlediska: jde o vliv toho, co považují lidé za správné a morální, i když to stojí proti jejich vlastnímu zájmu. Respektování zákona může vycházet z postoje k určitému způsobu chování. Normativní souhlas zprostředkovaný osobní morálkou vychází z představy, že zákon je spravedlivý. Souhlas zprostředkovaný legitimitou předpokládá, že autorita prosazující zákon má právo určovat chování (s. 4). Praktický význam celé úvahy spočívá podle autora v tom, že uplatnění normativní perspektivy ve společnosti nevyžaduje tolik prostředků.

Dalším cílem výzkumu bylo prozkoumat vliv vlastní zkušenosti na hodnocení legitimity právních autorit. Rozlišují lidé mezi procedurou a výsledkem? Mezi výhrou a korektním zacházením? Má na jejich názor vliv předchozí zkušenost? Autor zde podrobuje pochybnostem instrumentální pojetí procedurální justice (vycházející z teorie kontroly – viz Thibault and Walker 1975), které předpokládá, že nejde tolik o výsledky, o nichž ve sporu rozhodne třetí strana, ale o možnost ovlivnit

toto rozhodnutí, tedy o nepřímou kontrolu konečného výsledku.

Design výzkumu obyvatel Chicagu

Studie byla provedena v Chicagu (1984) na vzorku 1575 občanů, přičemž podsoubor 804 lidí byl opakovaně dotazován po roce (panelová studie, ovlivněná samozřejmě zastížitelností osob). Při použití náhodného výběru činila response rate v první vlně 63 % v rámci užití telefonního interview. Práce s panelem respondentů měla posílit validitu zjištění vlivu předchozí zkušenosti s policií nebo justicí – na základě retestu bylo možno přesně stanovit postavení závisle a nezávisle proměnných, což pak umožnilo nasazení metod kauzálního modelování.

Další kapitoly knihy rozpracovávají teoretická a operacionální východiska. V pojetí legitimacy navazuje Tyler na názory Eastona a na Parsonsovo pojetí sociální kontroly. Pozdější teorie public choice pak vyhovovala ekonomickému modelu člověka, mechanismu instrumentality a maximalizace zisku. Tak také vznikla politiky oblíbená strategie odstrašování, přičemž „sociální kontrola vyžaduje jen malé úsilí komunikovat s veřejností a odpovídat se jí...“ (21). Leč i dobrovolná poslušnost zákonů je podle autora klíčem k úspěšnému vládnutí, a rozhodují o tom lidé. Žádné chování nemá smysl jen čistě instrumentální: připomíná se příklad úspěchu kampaní proti alkoholu za volantem v USA, aniž se změnila pravděpodobnost postihu (i když tato pravděpodobnost mohla být subjektivně vnímána jako vyšší).

Sociální kontrola prostřednictvím sankcí je sice běžná i v demokratickém systému, jenomže vláda musí pokaždé nabízet zisky a tresty, když chce ovlivnit chování: to je vel-

mi nákladné na zdroje a nebezpečné z hlediska stability.

V teorii sociální kontroly existují ovšem dva další přístupy zdůrazňující buďto sociální vztahy (přátelé, rodina, vrstevníci), anebo normativní hodnoty (vlastní etická hlediska jedince). Role sociálních skupin může být jak instrumentální, tak normativní. Normativní faktory vycházejí z „internalizované povinnosti“, na čemž se podle Tylera shodli Freud i Durkheim. Určité vzorce jsou akceptovatelné jako správné, i když nepřinášejí prospěch. Zvnitřněná povinnost může vycházet:

- z uznání práva autorit diktovat chování (Friedman, Easton)
- ze snahy dodržovat dobrovolně vnitřní morální principy.

Legální autorita nemá problémy, pokud nepřekračuje určité meze. Osobní morálka je ale dvojnásobná, neboť se může dostat do rozporu s legální autoritou.

Autor se dále zabývá krizí autority a připomíná, že už Roscoe Pound v roce 1906 vyjádřil znechucení nad soudnictvím. Rovněž výzkumy veřejného mínění ukazují v posledních letech nízkou úroveň podpory autorit. To však nesnižuje všeobecný význam principu legitimacy.

V Chicago study šlo právě o to, nakolik legitimní autority působí na dobrovolné dodržování zákonů veřejností. Rozlišovány proto byly:

- obligace (závaznost zákonů) a support (důvěra)
- důvěra v autority a v instituce
- legitimita osobní a difuzní

Základní spolupůsobící faktory byly definovány čtyři: odstrašování, názory okolí, osobní mravnost, hodnocení autorit. V analýze šlo také o sociální faktory a o vliv předcházející zkušenosti.

K měření legitimacy a poslušnosti byla vytvořena škála z položek zachycující celkem drobné přestupky spáchané respondentem (např. 1. překročení rychlosti na dálnici – 62 %, 3. rušení sousedů hlukem – 27%). Zkoumala se dále:

- vnímaná pravděpodobnost chycení a potíží
- názory a reakce okolí (5 známých dospělých)
- názor na morálnost takového jednání.

Legimititu měřily výroky o respektování zákonů (obligace) a postoje k policii a k sou-

dům. Celkové výsledky naznačily úlohu všech faktorů - instrumentálního, morálního i legitimačního (spíše poslušnosti než důvěry k institucím. (56) Odsudek okolí se neukázal jako tolik významný.

Přispívá legitimita samostatně k poslušnosti?

Na tuto otázku odpovídalo jednak zpracování dat na panelu, jednak strukturální modelování. Právě tady se ukázal slabý vliv deterence (61). Úloha legitimacy může být zpochybněna zhoršenou kvalitou práce autorit. Ze zkušenosti hraje klíčovou roli hodnocení férovosti přístupu (63). Celkově se potvrdila úloha normativity. Poslušnost založená na legitimitě přináší ale také problémy: autor zde připomíná problematiku válečných zločinů. Někteří lidé ztratili víru v legitimitu, ale dodržují zákony vzhledem ke svému morálnímu přesvědčení.

Lidé očekávají od autorit nejen dobrý výsledek jednání, ale někdy ještě více dobré zacházení (72). Obvykle vzniká problém relativní deprivace, když nedojde k očekávanému rozdělení zdrojů, záleží na pocitu spravedlnosti. Autorův výzkum v r. 1984 prokázal metodou path analýzy, že výsledek soudu má nepřímý vliv na celkovou spokojenost (férovost).

Tyler shrnuje poznatky k tomuto okruhu takto: „Zprvč byl zjištěn vztah mezi posouzením příznivosti výsledku (outcome) a posouzením férovosti. Zadruhé, byla potvrzena role každého z těchto názorů na utváření reakcí na zkušenost. Z hlediska měření je nejproblematičtějším aspektem dat silná korelace mezi položkami zjišťujícími distributivní spravedlnost a položkami měřícími procedurální spravedlnost. Ačkoli tyto dva pojmy byly zřetelně teoreticky odlišeny, data naznačují, že jsou úzce spojeny v myslí respondentů z Chicago study“ (93).

Navazující kapitoly podrobně dokumentují vztahy mezi proměnnými v rámci konstruovaných modelů. Procedura je pro lidi důležitá v případě dobrovolnosti vstupu do jednání, což se tolik nečekalo! Potvrdilo se též, že když je výsledek důležitý, lidé proceduru nepodceňují.(105) Důležitá je podle autora bezprostřední zkušenost v dospělosti, takže legitimita může být posílena na základě jednání autorit (106).

Vysvětlení této skutečnosti vidí Tyler v tom,

že americká společnost je pluralistická, takže je těžké hledat hodnotová kritéria pro distribuci. „Jestliže konsenzus, který drží společnost pohromadě, je ve skutečnosti procedurálním konsenzem, pak musejí být autority obzvláště zaměřeny na dodržení férových procedur při rozdělování a řešení sporů“ (109). Stojí za tím otázka, odkud se přesvědčení o férovosti bere.

Závěrečné pasáže recenzované knihy se podrobněji věnují psychologickým aspektům procedurální spravedlnosti, zejména pak diskusi s výše uvedeným pojetím teorie kontroly. Upozorňuje se na tzv. „value-expressive“ efekt, přičemž to, co lidé řeknou, nemusí mít na věc skoro žádný vliv (117). Tyler proto uzavírá, že nejde jen o to vyjádřit vlastní názor, ale že se tím zvýší pocit spravedlnosti a důvěra v autority, že je to všechno „hodnotové“.

Tylerovy závěry jsou ve svém celkovém významu dosti sociologizující: „Definice významu spravedlnosti v jednotlivých situacích je zřejmě součástí kulturního přesvědčení (beliefs) sdíleného členy naší společnosti“ (157). Možnost prezentovat svůj názor vlastně znamená přijetí sociálního statusu člena společnosti. Naopak nemožnost vyjádřit se působí jako negativní label. Proto by např. policie neměla nadměrně obtěžovat minority (176). Navíc implicitně předpokládaná role racionálního kalkulu je omezená. V právním systému se dle názoru autora setkávají hodnoty (neodsoudit nevinného) s vírou (odstrašující účinek trestu smrti, hledání pravdy formou procesu). „Lidé se řídí zákony, protože věří to-

mu, že je to správné, reagují na své zkušenosti hodnotice jejich spravedlnost či nespravedlnost a při hodnocení spravedlnosti svých zážitků berou v úvahu faktory nezávislé na výsledku, jako např. zda měli příležitost obhájit svůj případ a zda se jim dostalo vážnosti a respektu“ (178). Na všech úrovních zde tedy spolupůsobí normativní postoj, hodnotové soudy o tom, co je správné. Tento obraz se striktně odlišuje od převládající tendence hledat všude jen osobní zájmy. Tímto způsobem lze uplatňovat autoritu efektivněji, s nadějí na získání dobrovolného respektování pravidel.

Není divu, že tato eticky rozhodně nevládná argumentace způsobila dosti velký ohlas. Přitom jádrem monografie je vlastně „jen“ jeden větší výzkum (survey) provedený v jednom městě. Studie ovšem vyniká promyšleností designu, hloubkou provedených analýz a pečlivostí důkazů (modely LISREL 1986). Z metodologického hlediska lze mluvit o čisté práci. Tyto přednosti lze ovšem sotva rozvést v rámci recenze, a proto připojuji pouze jeden malý důkaz o inspirativnosti Tylerových idejí a přístupů: ihned po přečtení knihy jsem přepočítal vlastní data z výzkumu postojů veřejnosti ke kriminalitě a záhy poté v dalším výzkumu uplatnil inovovanou škálu měření compliance v českých podmínkách. Právě publikace tohoto typu totiž dokáží stimulovat jak teoretické diskuse, tak empirický výzkum, nadto pak ještě skloubit angažovanost s metodologickou korektností. Co více si přát...

Jiří Buriánek